

זהבית פעוטה Gagea bohemica - גיאופיט נדיר ביותר **- נמצאה מחדש בישראל אחרי 55 שנה**

שמואל מזר הקרן הקיימת לישראל. shmuelm@kkl.org.il
אבי שמידע המחלקה לאבולוציה, סיסטמטיקה והתנהגות והמרכז לרציונליות,
האוניברסיטה העברית ירושלים, גבעת רם. avi.shmida@gmail.com.

זהבית פעוטה Gagea bohemica נמצאה ביער אודם בצפון הגולן לאחר שנעלמה לגמרי מישראל מאז תחילת שנות השבעים. זהו גיאופיט קטן הפורח בחודש פברואר בעל עטיף בצורת כוכב צהוב משושה יפהפה. המין הוא מין צפוני שאתר זה מהווה את התחנה הדרומית ביותר בעולם שלו ומצוי בסכנת הכחדה בישראל עד כה נמצא בישראל מספר זעום של אתרים - בחרמון ההררי ובצפון הגולן. מסתבר כי הפרט שנמצא בעמק המצלבה בירושלים לפני 75 שנים הוא הגדרה מוטעית של **זהבית דמשקאית** הדומה מאוד ל**זהבית פעוטה**.

זהבית פעוטה נמצאה עד כה רק בקצה הצפוני של שמורת יער אודם ואיננו בטוחים האם נדירותה היא בשל מאמץ חיפוש מועט בתקופת פריחתה בחודשי פברואר-מרץ עת רוב צמחי יער אודם מצויים בתרדמת חורף, או שהיא אכן מאכלסת את האתרים הלחים ביותר של השמורה והפחות מטוילים. עד כה נמצאה **זהבית פעוטה** רק פעמים בודדות בארץ ובכלל זה ביער אודם. גם ביער אודם תפוצתה מוגבלת לקטע בקצה הצפון מערבי בתחילתו של מדרון צפוני סלעי הידוע כאכסניה לצמחים צפוניים נדירים כמו - **עוזרר חד-גלעיני**, **נורית המניפה**, **גרניון נוצץ**, **לקוקיה כרתית** ו**נץ-חלב שעיר**.

זהבית פעוטה ביער אודם. צילם: שמואל מזר ©
להגדלה - לחצו על התמונות

קצת על יער אודם (=יער מסעדה)

זהו חורש צפוף הנמצא בצפון רמת-הגולן המורכב ברובו מעצי **אלון מצוי** ו**אלון התולע** רב-גזעיים. חורש זה מתפתח על גבי סלע בזלת ברום של 900 - 1100 מטר בכמות משקעים ממוצעת שנתית של 800-1000 מ"מ. רוב השטח מוכרז כשמורת טבע ששטחה 11 ק"מ והיא השמורה השנייה בגודלה בגולן. בעבר נקראה שמורת יער מסעדה, שמו של הכפר הדרוזי הגובל בשטחה הצפוני. במזרח נמצא ישוב דרוזי נוסף- בוקעתה ולשני כפרים אלה חלקות מטעים רבות בתוך שטח השמורה. גובלים בשמורה שני ישובים ישראלים- אודם ואל-רום. רובו של יער אודם מונח על שטח רמתי אופקי בעל עובי קרקע רדוד כאשר סלעי הבזלת בולטים ממנו לרוב בכתמי אבן מקובצים. רק בחלקים מצומצמים בשקעים גיאומורפולוגיים הורבדה אדמת בזלת שעומקה יותר מחצי מטר ובה התפתחה קרקע גרומוסול כבדה בעלת תכונות דומות לזו הקיימת בעמקי הגליל. בשקעים חסרי ניקוז קיימים תנאים מחזרים בחורף תוך היווצרות שלוליות עונתיות והקרקע המתפתחת באתרים אלה נקראת **פסאודו-גלילי** כלומר קרקע תת-ביצתית שאינה מאווררת וקיימים בה תנאים מחזרים במשך חלק מחודשי השנה. בבתי גידול אלה גדלים צמחים צפוניים נדירים הקשורים לבתי-גידול לחים דוגמת **דמסון כוכבני**, מיני **טובענית** נדירים ומיני **כריך וסמר**.

מעניין כי החורש הצפוף של יער אודם אינו מגוון כלל ועיקר: הוא בנוי בעיקרו משני מיני אלון כאשר מלווה אותו מגוון נמוך יחסית של עצים ומטפסים. העצים השכיחים כמלווי האלונים הם: **אלה ארץ-ישראלית**, **אשחר ארץ-ישראלי**, **לבנה רפואי**, **אוג הבורסקאים**, **שזיף הדוב**, **אגס סורי**, **עוזרר מצוי** ו**עוזרר חד-גלעיני**. המטפסים הנפוצים הם: **קיסוסית קוצנית**, **פואה מצויה**, **טמוס מצוי** ו**ספלול מטפס**. כמה עצים אופייניים לחורש של הגליל והכרמל נעדרים מהחורש של יער אודם: **ער אציל**, **קטלב מצוי**, **אדר סורי**, **בר-זית בינוני**, **אשחר מנוקד** ו**חרוב מצוי** (ויזל, פולק וכהן, 1978). את היעדרו של הקטלב ניתן להסביר על ידי חוסר גיר פעיל באדמת הבזלת. **ער אציל** ו**אדר סורי** גדלים בכרמל ובמערב הגליל באזורים שבהם הלחות היחסית גבוהה וייתכן שהתנאים היבשתיים יותר בגולן אינם מיטביים עבורם.

לעומת המגוון המועט יחסית בשכבת העצים, תת היער עשיר יחסית. נמצא כאן מיני סחלבים רבים וגם כמה מהמיוחדים שביניהם: **רצועית הגליל**, **מירונית סרגלנית** (אלפים), **שנק החורש**, **בן-חורש רחב-עלים** ו**סחלב החורש**.

מפת האתרים של זהבית פעוטה בצפון הגולן ובחרמון

מצאנו את הזהבית הפעוטה גדלה בצפון יער אודם, בכיסי סלע בזלת, כאשר חופה עליה פסיפס של יער **אורן הצנובר** (הגלעין) הנטוע במקום וחורש אלון מצוי, בכיסוי של 80%, כלומר היא שרויה בצל רוב שעות היום.

חשיבותו של האתר גדולה: זהו האתר הדרומי ביותר בעולם של **זהבית פעוטה** (ראו להלן). פרופ' אמוץ דפני אשר חקר את מיני הזהביות בעבודת המאסטר (דפני, 1970) ביטל את הנתון על תפוצתה באזור ירושלים. במחקרו התברר כי הפרט ה"מפורסם" של **זהבית פעוטה** אשר מיכאל זהרי אסף בשנות הארבעים בירושלים, ובעקבותיו עשבנו כל מטר את בעמק המצלבה במשך שנים ולא מצאנוהו...התברר כטעות הגדרה: זוהי **זהבית דמשקאית**. דפני וקבע כי בישראל האזור היחידי בהם נאסף מין זה הוא בצפון הגולן ובחרמון הנמוך.

זהבית פעוטה הוא מין רחב תפוצה הגדל באזור הפיטוגיאוגרפי האירו-סיבירי על פני רוב שטחה של אירופה; מרוסיה האירופית דרך צ'כיה ועד צרפת במערב ויוון וקריתים בדרום. במזרח התיכון הוא נתון רק מטורקיה, סוריה המערבית ולבנון.

זהבית פעוטה דומה מאוד ל**זהבית דמשקאית** *Gagea chlorantha* שגם לה פרח בעל אונות עטיפ קהות בקצה אך יש לה שני עלי בסיס (זהו עלה יוצא ישירות מהבצל והוא איננו מתאחה עם הגבעול), לעומת **זהבית דמשקאית** לה יש לפי הנתונים הפורמליים רק עלה בסיס יחיד. הבעיה היא שבשדה ל**זהבית דמשקאית** עלול להימצא עוד עלה בבסיס הצמח שהוא שייך למעשה לבצל משני נוסף אותו מגדל בצל האם ולכן סימן זה אינו בטוח להגדרה כסימן דיאגנוסטי. יותר בטוח להגדיר ולהבדיל בין שני המינים על פי הזרעים: בעוד זרעי **זהבית דמשקאית** משולשים בחתך רוחב וחלקים בפניהם, הרי זרעי **ז.פעוטה** מגובששים וצורתם עגלגלה.

סימן חשוב נוסף שקצת קשה להגדירו בשדה הוא קיום עלה נוסף על הגבעול מתחת למפרקים הנושאים פרחים ולעלים שמחיקיהם הם יוצאים. בעוד שב**זהבית דמשקאית** קיים עלה תחתון על הגבעול שאינו נושא כל פרחים (ראו איור של שני המינים זה בצד זה!) , הרי שב**זהבית פעוטה** בחיק כל עלי הגבעול עולים עוקצי פרחים או תפרחות.

מימין - זהבית דמשקאית. נראים שני עלי בסיס שרק אחד מהם יוצא מבצל האם. קיים עלה על הגבעול מתחת לעלים הנושאים פרחים. חתך הזרע משולש. מקור: Flora Palaestina, 1986.
משמאל - זהבית פעוטה. נראים שני עלי בסיס ברורים. גבעול התפרחת חסר עלה תחתון נוסף. הזרעים מגובששים. מקור: דפני, 1970.

זהבית פעוטה יחד עם **זהבית השדות** שייכת קבוצה סיסטמטית שונה מזו של **זהבית דמשקאית** ושאר מיני הזהביות בישראל: זוהי קבוצת "השדות" - *Arvensis* לעומת קבוצת "דקת-עלים" *Reticulata* לה רק עלה בצל יחיד וזרעי הפירות שלה משולשים וחלקים (עליה נמנים כל שאר מיני ישראל, למעט **ז.נבובה**). לקבוצת "השדות" אופייניים זרעים חלקים בפני השטח שלהם וצורתם מעוגלת ואיננה בעלת חתך משולש. לאחר שאחד מאיתנו (ש.מ.) צילם את הצמח בעת הפריחה ב- 5.2.2016 (ראו תמונה) באנו

לבדוק את הפרי והזרעים בעונת הפריה, אך חרק כלשהו אכל את הפרי הצעיר, ולא מצאנו פרטים נוספים של **זהבית פעוטה** בעלי פירות.

זהבית פעוטה. צילם: שמואל מזר ©
משמאל - פירות, צולם בהר חרמונית
להגדלה - לחצו על התמונות

זהבית פעוטה. צילם: שמואל מזר ©
בתמונה משמאל - פרי וזרעים
להגדלה - לחצו על התמונות

ומדוע לא הוכרזה **זהבית פעוטה** כמין בסכנת הכחדה ולא הוכנסה לספר האדום? אכן ייתכן שמחברי הספר האדום (שמידע, פולק ופרגמן-ספיר, 2007, 2011) טעו בכך שלא הכניסו לרשימת הצמחים האדומים מין גיאופיט נדיר ביותר זה. בעשביית ירושלים קיימים גיליונות שלה ממספר אתרים מועט: בחגורה ההררית של החרמון (ביר-א-סובא, 1320 מטר) ומצפון הגולן (-תל אבו-נידא הוא תל-אביטל, באב-אל הווה, ועין אל-חג'ל) הקודמת משנת 1968 ומאז לא נמצאה שוב. כל המאמצים לאתר את הצמח ולהגדירו בישראל החל משנות התשעים של המאה הקודמת ועד הופעת כרך א' של הספר האדום ב-2007, עלו בתוהו. לכן חשבנו כי הוא נכחד מישראל או שהאיסופים שלו אפיזודיים והמין אינו קבוע ארץ. בשלב זה אנו ממליצים להוסיף את **הזהבית הפעוטה** לרשימת המינים בסכנת הכחדה, גם בשל היותה מין נדיר ביותר וגם בשם היות האתר גבול תפוצה דרומי של המין (לוקוס טרמינוס). ועם זאת, רק מאמץ חיפוש של חובבי הטבע והמציאות והשימוש בטביעת

עין ובניסיון של חברים בחוג כלנית יסייע לקבוע באופן סופי מוחלט - האם **זהבית פעוטה** שרדה בישראל או שהופעתה היא אפיזודה חולפת.

ספרות:

דפני א 1970 מחקר ביוסיסטמטי בסוג [זהבית](#) בישראל ובאזורים הסמוכים. עבודת מאסטר בהנחית פרופ' קלרה חן, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

ויזל י פולק ג וכהן י 1978 אקולוגיה של הצומח בא"י. הוצאת המדור לאקולוגיה אוניברסיטת ת"א.

שמידע א 2015 סיכום השתלמות כלנית בצפון הגולן 2015.6-7.5. כלנית 2.
<https://www.kalanit.org.il/?p=307>

שמידע א ופולק ג 2007 הספר האדום - צמחים בסכנת הכחדה בישראל, כרך א'. רשות הטבע והגנים

שמידע א פולק ג ופרגמן-ספיר א 2011 הספר האדום - צמחים בסכנת הכחדה בישראל, כרך ב'. רשות הטבע והגנים, ירושלים.

Zohary M and Feinbrun-Dothan N 1966-1986 Flora Palaestina. Parts 1-4.
Israel Academy of Sciences, Jerusalem.

=====

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: מזר ש ושמידע א 2016 זהבית פעוטה - גיאופיט נדיר ביותר - נמצאה מחדש בישראל אחרי 55 שנה. כתב-עת "כלנית" מספר 3.

[זהבית פעוטה Gagea bohemica - גיאופיט נדיר ביותר - נמצאה מחדש](#)

